

Depresivnost roditelja dece s ometenošću

Sanja M. Dimoski, Aleksandra B. Grbović

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, Srbija

Uvod. Istraživanja pokazuju da depresivnost roditelja ima negativne efekte na razne sfere psihofizičkog razvoja dece. Predmet ovog rada je depresivnost roditelja dece s ometenošću. Prikazana su istraživanja o prisustvu depresije kod roditelja dece s ometenošću, kao i istraživanja o razlikama u depresivnosti između očeva i majki dece s ometenošću, o vezi depresivnosti i vrste ometenosti deteta i veze depresivnosti sa demografskim varijablama i podrškom roditeljima. *Cilj.* Cilj rada je analiza dostupnih istraživanja o depresivnosti roditelja dece s ometenošću, vezama depresivnosti sa korelacionim varijablama, kao i pokušaj davanja objašnjenja nalaza istraživanja. Cilj rada proizilazi iz važnosti predmeta rada za psihologiju ometenosti i rehabilitaciju. *Metod.* Metod rada je pretraga naučnih istraživanja dostupnih na relevantnim online pretraživačima: Google Scholar, KoBSON, ScienceDirect. Osnovna pretraga vršena je na osnovu ključnih reči – depresija/depresivnost i roditelji dece s ometenošću. *Rezultati.* Analiza istraživanja ukazuje na nekonzistentnost rezultata o prisustvu depresije kod roditelja dece s ometenošću. Rad daje nalaze koji konzistentno govore o višim nivoima depresije kod majki u odnosu na očeve dece s ometenošću. Istraživačka praksa ukazuje na vezu između depresije i vrste ometenosti, odnosno depresije i karakteristika ponašanja dece s ometenošću. U pogledu veze depresije roditelja dece s ometenošću i demografskih varijabli nema sistematski sprovedenih istraživanja. Dostupnost profesionalne podrške negativno je vezana za prisustvo depresije. *Zaključak.* Nekonzistentnost rezultata o prisustvu depresivnosti kod roditelja dece s ometenošću u velikoj meri je posledica metodoloških razloga. Smanjenje depresije roditelja dece s ometenošću ima dvostruko pozitivno dejstvo – na njih same i na njihovu decu.

Ključne reči: depresija, roditelji dece s ometenošću, majke dece s ometenošću, tip ometenosti

Uvod

Roditelji dece s ometenošću, generalno gledano, moraju da se prilagođavaju specifičnim zahtevima koje nameće odgajanje deteta s ometenošću, za razliku od roditelja dece bez ometenosti kod kojih prilagođavanje na roditeljstvo uobičajeno nije stresan proces. Step en i vrsta ometenosti deteta imaju važnu ulogu u prilagođavanju zahtevima odgajanja deteta s ometenošću, odnosno javljanju teškoća u ovom procesu. U ovom radu uzimani su u obzir sledeći oblici ometenosti kod dece: smetnje i poremećaji u senzornom, motoričkom, mentalnom, jezičkom razvoju i poremećaji iz spektra autizma, jer su zahtevi vezani za odgajanje ove dece relativno slični. Ovi specifični zahtevi u najvećoj meri odnose se na svakodnevni život sa detetom s ometenošću i specifične angažmane roditelja – npr. svakodnevne fizičke vežbe (koje podstiču telesni razvoj dece sa senzomotoričkim smetnjama), gestovna komunikacija (s decom oštećenog sluha), govorne vežbe (za decu s govorno-jezičkim smetnjama) i sl. Zahtevi koji se tiču odgajanja dece s ometenošću podrazumevaju i promene u dnevnom funkcionisanju roditelja dece s ometenošću u odnosu na očekivane u odgajanju dece bez ometenosti – duže vreme provedeno sa decom, nemogućnost da se druge bliske osobe brinu o deci zbog manjka veština vezanih za odgajanje deteta, potrebe za višim materijalnim resursima, organizacija svakodnevnice u skladu sa procesom rehabilitacije (Luijckx et al., 2017; Mencap, 2001; Tadema & Vlaskamp, 2010).

Mogućnost roditelja da se prilagode i budu uspešni u ovim specifičnim zahtevima zavisi od velikog broja faktora. Ovi faktori se, osim uslova vezanih za organizaciju brige i nege o detetu, tiču i emocionalnog odgovora roditelja na rođenje deteta s ometenošću.

Neuspešno prilagođavanje roditelja specifičnim zahtevima koji se pred njih postavljaju tokom odgajanja deceta s ometenošću očitava se u njihovoj neumešnosti da optimalno odgovore na potrebe deteta (npr. manjak senzitivnosti roditelja, neadekvatne procene potreba deteta, ambivalentan odnos prema ometenosti i/ili prema rehabilitaciji). Neuspešno prilagođavanje može biti posledica i više ili manje izraženih depresivnih i/ili anksioznih reagovanja roditelja. Rehabilitacija dece s ometenošću u izvesnom smislu treba da podrazumeva i rehabilitaciju roditelja (Dimoski, 2015). U praksi se primenju različiti modeli s ciljem pružanja pomoći roditeljima dece s ometenošću u procesu prilagođavanja na zahteve koje pred njih stavlja roditeljstvo, npr. Model prakse usmerene na porodicu (*Family-centered practices*), koji se pre svega odnosi na oblast rane intervencije kod dece sa smetnjama u razvoju (Dunst et al., 2007).

Depresivnost kao poremećaj raspoloženja obično podrazumeva simptome tuge, bezvoljnosti i razočaranosti. Saznavanje dijagnoze ometanosti kod deteta često je i u prolongiranom vremenskom periodu, što je za roditelje naročito stresno (Dimoski i Radovanović, 2017). Nakon saznanja o ometenosti deteta depresivne reakcije roditelja se javljaju kao posledica gubitka slike o

idealnom detetu, kako su tumačili autori psihoanalitičkog teorijskog usmerenja (Solnit & Stark, 1961). Depresivnost je očekivana i kod roditelja kod kojih procesi adaptacije teku usporeno, kada se javlja nezadovoljstvo sobom (svojim materinstvom/očinstvom), osećanje krivice i/ili odgovornosti za to što dete ima neki vid ometenosti. Depresivnost roditelja može se kretati od lakog, preko umerenog, do teškog stepena. Istraživanja uglavnom, osim onih retkih (npr. Veisson, 1999), ne preciziraju kojim se oblicima i stepenom depresivnosti kod roditelja dece s ometenošću (laka, umerena, teška) bave.

Da bi se bolje razumela depresivnost roditelja dece s ometenošću ima smisla navesti i neke podatke o depresivnosti roditelja dece tipičnog razvoja, odnosno razmotriti pretpostavku da depresivnost roditelja dece s ometenošću nije vezana samo za ometenost dece ili uslove njihovog odgajanja, već i za uslove razvoja depresivnosti kao psihopatološke tendencije kod pripadnika opšte populacije. Na primer, još su rana istraživanja konzistentno pokazivala da je depresija povišena kod žena u odnosu na muškarce (Comstock & Helsing, 1977; Clarke et al., 1999; Nolen-Hoeksema, 1990), a savremena istraživanja (Brody et al., 2018; Goodman & Garber, 2017) potvrdila su rezultate, te se ovo danas smatra empirijski potvrđenim nalazom.

Smisao izučavanja depresivnosti roditelja dece s ometenošću, kao i roditelja dece bez ometenosti, jeste u tome što depresija i majki i očeva ima negativno dejstvo na razne aspekte mentalnog zdravlja deteta (Beardslee et al., 1998; Connell & Goodman, 2002) i povećava rizik od pojave depresije i drugih mentalnih poremećaja kod potomaka (Lieb et al., 2002). Istraživanja su u značajno većoj meri posvećena nepovoljnim efektima depresije majki nego očeva na razvoj dece (Hanington et al., 2010).

Depresija majki je glavni problem javnog zdravlja u SAD jer se procenjuje da se jedno od desetoro dece tipičnog razvoja susretalo sa depresijom njihovih majki u različitim godinama odrastanja (Ertel et al., 2011). Deca koja imaju iskustvo majčine depresije su u visokom riziku od razvoja kognitivnih i jezičkih poremećaja (Sohr-Preston & Scaramella, 2006), problema mentalnog zdravlja (Hammen et al., 1990; Lieb et al., 2002), neadekvatnog fizičkog razvoja (Ertel et al., 2011) i prisustva visokog nivoa interpersonalnih, neuroendokrinih i bihevioralnih problema (Goodman & Tully, 2006, prema Ertel et al., 2011). Deca depresivnih majki imaju češće kognitivne, bihevioralne i teškoće u afektivnoj vezanosti (Beardslee et al., 1998; Martins & Gaffan, 2000; Murray et al., 1996) i povećane rizike od poremećaja u fizičkom razvoju (O'Brien et al., 2004, prema Hanington et al., 2010). Depresija majki u vezi je i sa teškim temperamentom kod dece (Hanington et al., 2010).

Istraživanja koja se bave efektima depresije očeva dece tipičnog razvoja na različite aspekte dečjeg razvoja su retka. Istraživanje sprovedeno na više od 8.000 očeva pokazuje da je depresija očeva povezana s emocionalnim i bihevioralnim problemima kod dece tipičnog razvoja, a naročito s poremećajem

ponašanja kod dečaka (Ramchandani et al., 2005). Depresivnost očeva vezana je za prisustvo eksternalizovanih i internalizovanih problema kod dece tipičnog razvoja, kao i za konflikte na relaciji otac–dete (Kane & Garber, 2004).

Nalazi o negativnom dejstvu depresivnosti roditelja dece bez ometenosti na razvoj dece vode pretpostavci da se negativno dejstvo depresivnosti roditelja može očekivati i kada je u pitanju razvoj dece s ometenošću.

Predmet, cilj i metod rada

Predmet ovog rada je depresivnost roditelja dece s ometenošću. Ova tema, iako je relativno često izučavana u istraživanjima koja se sprovode još od pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka pa sve do današnjih dana, nije u potpunosti metodološki adekvatno tretirana, a nalazi u pogledu prisustva depresivnosti i njene veze s korelacionim varijablama nisu konzistentni (npr. Chouhan et al., 2016; Glidden & Schoolcraft, 2003; Tak et al., 2018). Depresivne reakcije roditelja u literaturi su opisivane i terminima hronične tuge i tugovanja, procesima koji se smatraju normalnim, a ne patološkim odgovorom na dijagnozu deteta (Coughlin & Sethares, 2017; Olshansky, 1962). Autori navode rezultate vezane za prisustvo depresivnosti koristeći različite termine – osećanja depresivnosti (Gowen et al., 1989), simptomi depresije (Comstock & Helsing, 1977; Feldman et al., 2007), depresivno raspoloženje roditelja (Benson, 2006), prisustvo disforije (Dumas et al., 1991; Wolf et al., 1989). Cilj ovog rada je da kroz prikaz istraživačke prakse analizira, diskutuje i sintetizuje dostupne nalaze o prisustvu depresije kod roditelja dece s ometenošću. U najvećoj meri u obzir su uzimana istraživanja u kojima je deperesija roditelja ispitivana uobičajenim instrumentima koji mere njeno prisustvo (npr. Bekov inventar depresivnosti; Beck's Depression Inventory) ili su korišćeni klinički intervjui za procenu prisutnosti. U analizi ove teme ciljevi rada tiču se i prikaza nalaza o varijablama (pol roditelja, stepen i vrsta ometenosti deteta, demografske varijable, dostupnost profesionalne pomoći), koje su u vezi sa prisustvom depresije, kako bi predmet rada bio u većoj meri objašnjen. Korišćen je metod pretrage naučne literature dostupne na online pretraživačima: Google Scholar, KoBSON i ScienceDirect. Pretraga je vršena na osnovu ključnih reči – depresija/depresivnost (depression), roditelji dece s ometenošću, majke dece s ometenošću, psihopatologija roditelja dece s ometenošću, roditelji dece sa smetnjama u razvoju. Pregled radova obuhvatio je analize slučaja, longitudinalne, kvalitativne i kvantitativne studije, knjige, radove prezentovane na naučnim skupovima i doktorske disertacije, bez ograničenja koja se tiču godine objavljivanja rada i bez drugih kriterijuma koji bi isključivali određene radove. Ovaj rad je obuhvatio pregled i analizu preko 100 naučnih publikacija. Depresivnost roditelja dece s ometenošću kao tema značajna je za praksu psihologije ometenosti i praksu rehabilitacije dece s ometenošću s obzirom na to da se depresivnost roditelja smatra nepovoljnim faktorom za adekvatan psihički razvoj dece, pa tako i dece s ometenošću, koja su i inače pod negativnim dejstvom primarnih i sekundarnih posledica oštećenja.

Rezultati istraživanja

Prisustvo depresije kod roditelja dece s ometenošću

Istraživačka praksa koja se bavi predmetom ovog rada, depresivnošću roditelja dece s ometenošću, ne daje konzistentne nalaze – ima studija koje govore o povećanom nivou depresije (npr. Bitsika & Sharpley, 2004; Chouhan et al., 2016; Tak et al., 2018) i studija koje nisu utvrdile razlike (npr. Andersson, 1993; Glidden & Schoolcraft, 2003) u odnosu na kontrolne grupe ispitanika iz tipične populacije.

Olšanski (Olshansky, 1962), tvorac termina „hronične tuge”, smatrao je da roditelji dece s intelektualnom ometenošću čitav život pate zbog činjenice da dete ima ovu vrstu ometenosti i da je njihova tuga prirodan odgovor na „tragičnu činjenicu”, odnosno reakcije roditelja nije tretirao kao psihopatološke. Neka starija istraživanja vršena od pedesetih godina do kraja 20. veka utvrdila su povećano prisustvo depresivnosti kod roditelja dece s ometenošću u odnosu na kontrolnu grupu roditelja dece bez ometenosti (Blacher et al., 1997; Buck, 1950; Cummings et al., 1966). Ima starijih istraživanja koja nisu potvrdila povećane nivoe depresivnosti kod ovih roditelja, u poređenju s depresivnošću roditelja dece tipičnog razvoja. Na primer, Anderson (Andersson, 1993) nije utvrdio razlike u nivoima depresivnosti između roditelja dece s intelektualnom ometenošću i kontrolne grupe. Lambrenos i saradnici (Lambrenos et al., 1996) daju nalaze da kod majki dece koja su u riziku od nastajanja cerebralne paralize depresivne reakcije nisu izraženije u odnosu na kontrolne grupe majki dece koja su prevremeno rođena i majki zdravorođene dece. Studije u koje su bili uključeni roditelji dece s Daunovim sindromom nisu našle razlike u skorovima za depresiju (Scott et al., 1997; Van Riper et al., 1992). Vejson (Veisson, 1999) navodi da 47% roditelja dece s ometenošću nema depresiju, 37% ima umeren oblik depresije, a 15% ima depresivni poremećaj raspoloženja teškog stepena. Studija autora Govena i saradnika (Gowen et al., 1989) nije utvrdila razlike u nivou depresivnosti, ni razlike u osećanjima roditeljske kompetencije između majki dece s ometenošću i majki dece bez ometenosti. Njihove depresivne reakcije bile su u vezi sa teškoćama vezanim za brigu o deci i kvalitetom porodičnih odnosa.

Istraživanja sprovedena u poslednje dve decenije o prisustvu depresije u populaciji roditelja dece s ometenošću daju upadljivo različite nalaze u pogledu prevalencije. One se kreću od 19% (Resch et al., 2012) do čak 35–53% (Olsson & Hwang, 2001). Izrazito visoke procenete navodi istraživanje sprovedeno u Australiji (Cummins et al., 2007), po kojem 56% roditelja koji neposredno brinu o deci s ometenošću ima kliničke nivoe depresije. U ovoj studiji se pokazalo da je 19% ispitanika klasifikovano u dijagnozu „izuzetno teški” oblici depresije i 18% kao „ozbiljni” oblici depresije. Nova studija (Claudia & Sandu, 2020)

pokazuje da roditelji dece s ometenošću imaju povišene nivoe i depresivnosti i anksioznosti i da ove dve tendencije visoko koreliraju. Singer (Singer, 2006) je u metanalizi 18 studija sprovedenih od 1984. do 2003. godine utvrdio da su nivoi depresivnosti kod majki dece s ometenošću značajno viši (29% uzorka) nego kod majki iz kontrolnih grupa (19% uzorka). Ipak, ovaj autor naglašava da se veoma malo značaja pridaje činjenici da 71% majki dece s ometenošću uspešno odgaja svoju decu. Studija koju su naveli autori Betsika i Šarplej (Bitsika & Sharples, 2004) navodi ekstremne rezultate, po kojima skoro dve trećine roditelja dece s poremećajem iz spektra autizma ima izraženu kliničku sliku depresije. Autori Betsika i saradnici (Bitsika et al., 2013) navode da majke i očevi dece s poremećajima iz spektra autizma izražavaju od tri do pet puta jaču anksioznost i depresivnost nego ispitanici koji su odrasle osobe iz tipične populacije. Interesantan nalaz iz jedne novije studije (Tabassum & Mohsin, 2013) pokazuje da je depresivnosti roditelja dečaka s ometenošću veća od depresivnosti roditelja devojčica s ometenošću.

U studiji Galagera i Haninga (Gallagher & Hannigan, 2014) autori ukazuju na to da statistički značajno veći procenat roditelja dece s ometenošću ispunjava kliničke kriterijume koji ukazuju na prisustvo depresivnosti, kao i da ti roditelji imaju statistički značajno negativniji subjektivni doživljaj o sopstvenom zdravlju (i somatskom i mentalnom) u odnosu na roditelje dece tipičnog razvoja, iz čega su izveli zaključak da kod roditelja dece s ometenošću postoji visok rizik od razvoja depresivnosti. Takođe, istraživanje je pokazalo da su roditelji dece s ometenošću u manjem procentu zaposleni, ređe imaju partnera s kojim žive, imaju manje nivoe obrazovanja i mesečnih primanja u odnosu na roditelje dece tipičnog razvoja. Ovo istraživanje pokazuje da roditelji dece s ometenošću retko traže tretman za prevazilaženje (lečenje) depresivnosti, što su autori tumačili proriteta koji se tiču rehabilitacije dece. Ova situacija vodi rizicima od razvoja hroničnih poremećaja kod roditelja dece s ometenošću.

Ipak, iako prevalenca depresije kod roditelja varira u zavisnosti od studije, a mnoge (npr. Cummins et al., 2007; Tak et al., 2018) daju podatke o njenoj visokoj prisutnosti, autori (Olsson & Hwang, 2001) smatraju da najveći broj roditelja dece s ometenošću ne pati od depresije. Tragajući za korelatima depresivnosti, istraživači (npr. Marquis et al., 2020; Yamaoka et al., 2015) su tragali i za uzorcima različitog stepena njene prisutnosti i dovodili je u vezu sa socioekonomskim uslovima, tipom ometenosti deteta, dostupnošću medicinske, psihološke, socijalne podrške i mnogim drugim uslovima.

Polne razlike i depresija kod roditelja dece s ometenošću

Istraživanja skoro konzistentno potvrđuju postojanje polnih razlika u prisustvu depresivnosti roditelja dece s ometenošću – majke češće od očeva imaju povišene nivoe depresivnosti (Bristol et al., 1988; Dumas et al., 1991; Gray & Holden, 1992; Veisson, 1999; Wolf et al., 1989). Majke su mnogo

češće od očeva te koje primarno vode računa o detetu s ometenošću (Pelchat et al., 2003). Kako navodi Brok (Australijski biro za statistiku, 2009, prema Brock, 2017), po nekim nalazima one vode brigu o deci u čak 92% slučajeva. Zbog toga su majke više izložene i vulnerabilnije u odnosu na stresore koji su prisutni pri odgajanju dece (Montes & Halterman, 2007; Rogers & Hogan, 2003). Autorke Dragojević i Milačić Vidojević (2011) utvrdile su da majke dece s ometenošću (različitih grupa) pokazuju izraženiju vulnerabilnost u odnosu na očeve dece s ometenošću. Majka koja je kulturološki odgovorna za podizanje dece, ali i opterećena osećanjem odgovornosti i krivice, zanemaruje ostale uloge i posvećuje se isključivo materinstvu (Dimoski, 2012). Procenjujući prisustvo depresije kod majki i očeva dece s autizmom i/ili intelektualnom ometenošću, autori (Olsson & Hwang, 2001) su utvrdili da majke imaju više skorove depresivnosti od očeva. I Vaison (Veisson, 1999) navodi podatak o višim skorovima depresivnosti kod majki nego kod očeva dece s ometenošću. Nekoliko studija je utvrdilo da samohrane majke dece s ometenošću imaju više skorove depresivnosti od majki dece s ometenošću koje imaju partnere (Blacher et al., 1997; Olsson & Hwang, 2001), a neke su se bavile vezom ekonomskog statusa i depresivnosti majki dece s ometenošću (Emerson, 2003; Walker et al., 1989). Emerson (Emerson, 2003) daje nalaze da slab socio-ekonomski status povećava rizik od depresivnosti kod majki dece s ometenošću koje žive bez partnera i koje su iz marginalizovanih etničkih grupa. U pokušaju objašnjenja polnih razlika u prisustvu depresije kod majki i očeva dece s ometenošću od značaja može biti činjenica da žene imaju češće iskustvo depresije od muškaraca i da su ovi rezultati kroskulturalni (Derry et al., 2015; Kessler et al., 1993; Seidler, 2019; Weissman et al., 1996; Weissman & Klerman, 1977). Drugim rečima, žene češće od muškaraca ispoljavaju znake depresivnosti, bez obzira da li su majke, odnosno majke dece s ometenošću. Ovaj nalaz, uz činjenicu da su majke primarne osobe koje vode računa o odgajanju dece s ometenošću i da su vulnerabilnije od očeva (Dragojević i Milačić-Vidojević, 2011), može da upotpuni razumevanje češće pojave depresivnosti kod majki nego kod očeva dece s ometenošću.

Vrsta ometenosti deteta i depresija roditelja

Depresivnost roditelja dece s ometenošću u vezi je sa stepenom i tipom ometenosti njihove dece (Floyd & Gallagher, 1997; Holroyd & McArthur, 1976). Autori (Hodge et al., 2011) navode da majke i očevi dece s autizmom imaju značajno više skorove na nekoliko indikatora psihopatologije, od kojih je na prvom mestu depresivnost (uz povišenu interpersonalnu senzitivnost, paranoidnu ideaciju i posesivno-kompulsivna ponašanja). Istraživanja pokazuju da je depresija prisutna u većoj meri kod roditelja dece s autizmom u poređenju sa bilo kojom kontrolnom grupom koja je učestvovala u studijama – u odnosu na roditelje dece s drugim vidovima ometenosti i roditeljima dece tipičnog

razvoja (Al-Farsi et al., 2016) u odnosu na roditelje dece tipičnog razvoja (Cohrs & Leslie, 2017), roditelje dece sa problemima u ponašanju, Daunovim sindrom i roditelje dece tipičnog razvoja (Dumas et al., 1991).

Autori (Abbeduto et al., 2004) navode rezultate o višim skorovima depresivnosti kod roditelja dece s autizmom u odnosu na roditelje dece s Daunovim sindromom. Oni ove nalaze objašnjavaju osobenostima tipa ometenosti. Deca s autizmom pokazuju više maladaptivnog ponašanja, impulsivnosti, hiperaktivnosti i agresivnosti, dok deca sa Daunovim sindromom ne ispoljavaju toliko biheviornalnih problema, sklona su ispoljavanju pozitivnih emocionalnih odgovora spram majki i drugih odraslih osoba i teže socijalnim kontaktima. Ove razlike proizvode različite efekte na doživljaje njihovih roditelja. Stonman (Stoneman, 2007) navodi da je depresivnost roditelja dece s Daunovim sindromom u vezi sa temperamentom dece. „Težak” temperament (povećana aktivnost i emocionalna reaktivnost) dece s Daunovim sindromom povezan je sa višim stepenom depresivnosti njihovih roditelja u odnosu na depresivnost roditelja dece s Daunovim sindromom čiji temperament nije procenjen kao težak.

Najveći broj studija pokazuje da roditelji dece sa raznim drugim vidovima ometenosti pokazuju više nivoe depresivnosti u odnosu na roditelje dece bez ometenosti. Autori (Park & Nam, 2019) daju nalaz da su kod 38% roditelja dece sa cerebralnom paralizom identifikovani depresivni simptomi. Dogan (Doğan, 2010) govori o povišenoj depresivnosti majki dece s oštećenjem sluha u odnosu na kontrolnu grupu. Roditelji dece s disleksijom, govornim i jezičkim poremećajima, usporenim razvojem i ADHD imaju više nivoe depresivnosti od roditelja dece tipičnog razvoja (Gallagher & Hannigan, 2014). Roditelji dece s intelektualnom i višestrukom ometenošću u 19% slučajeva zadovoljavaju kriterijume za dijagnozu depresije (Resch et al., 2012).

Razlike u prisustvu depresije kod roditelja dece s različitim vidovima ometenosti nisu još uvek sistematski istraživane. Istraživanja koja se bave prisustvom depresivnosti kod roditelja dece s različitim vidovima ometenosti nemaju univerzalan metodološki pristup, ne sprovode se identičnim instrumentima, te poređenje nalaza nije moguće. Jedno od retkih istraživanja koje se specifično bavilo poređenjem depresivnosti (i anksioznosti) roditelja dece s različitim vidovima ometenosti (Tabassum & Mohsin, 2013) pokazalo je da roditelji dece s intelektualnom ometenošću imaju značajno više nivoe depresivnosti i anksioznosti u odnosu na roditelje dece sa telesnim i vizuelnim oštećenjem. Autori ove studije sprovedene, u Pakistanu, te nalaze objašnjavaju mogućim doživljajem roditelja o najmanjem potencijalnom progresu dece s intelektualnom ometenošću tokom života.

Ima indicija da je stepen depresivnih reagovanja roditelja u vezi sa biheviornalnim problemima dece s ometenošću (Benson, 2006; Ireys & Silver, 1996; Rezendes & Scarpa, 2011; Sanders & Morgan, 1997), kao i da, generalno

gledano, karakteristike deteta imaju veze s prisustvom depresije (Abbeduto et al., 2004; Gowen et al., 1989; Gray & Holden, 1992; Ireys & Silver, 1996; Sanders & Morgan, 1997; Stoneman, 2007). Jedna od opsežnih studija koja snažno argumentuje rizike od postojanja depresije kod majki (generalno gledano, bez obzira na postojanje ili nepostojanje ometenosti deteta) pokazuje da se u metaanalizi 193 studije potvrđuje veza između depresivnosti majki i problema u ponašanju ili emocionalnom funkcionisanju dece, kao i da postoji snažna povezanost sa mnogim simptomima psihopatologije kod dece (Goodman et al., 2011). Depresivnost, koja je prisutna kod 20% roditelja dece s rizikom ili prisustvom razvojnih poremećaja, u vezi je s problemima u ponašanju koja ispoljavaju njihova deca (Feldman et al., 2007).

Iz istraživanja se generalno može zaključiti da vrsta i stepen ometenosti deteta ima veze sa skorovima depresivnosti njihovih roditelja. Takođe, istraživanja sugerišu da karakteristike dece (bihevioralni problemi, temperament, komunikativne sposobnosti) imaju veze sa prisustvom depresivnosti kod roditelja. Iz nalaza koji govore da su karakteristike dece s različitim vidovima ometenosti u vezi sa stepenom depresivnosti njihovih roditelja implicitno se može izvesti pretpostavka da povećani zahtevi koji se stavljaju pred roditelje dece čije vrste ometenosti podrazumevaju bihevioralne probleme, probleme u komunikaciji, teškoće vezane za temperament, zavisnost od roditelja i sl. mogu biti bar delimično objašnjenje za povećane nivoe depresivnosti njihovih roditelja.

Demografske karakteristike i podrška porodici

Izvestan broj istraživanja (npr. Erickson Warfield, 2001; Resch et al., 2012) bavio se vezom između demografskih varijabli (materijalno stanje, zaposlenost, obrazovanje) i prisustva depresivnosti kod roditelja dece s ometenošću. Emerson (Emerson, 2003) je ispitivao majke dece s intelektualnom ometenošću (s obzirom na to da su u visokom procentu primarno usmerene na odgajanje deteta), nezavisno od stepena ometenosti njihove dece, i utvrdio da su one u značajnoj meri ekonomski ugroženije od majki dece tipičnog razvoja. Finansijski problemi su najvažniji faktor koji utiče na psihološko funkcionisanje roditelja dece s ometenošću u Turskoj tokom njihove svakodnevnice (Uskun & Gundogar, 2010). Nalazi istraživanja u pogledu značaja zaposlenosti majke su neusaglašeni. Po nekim autorima nezaposlenost majki dece sa razvojnim smetnjama doprinosi razvoju njihove depresivnosti (Walker et al., 1989), dok druga istraživanja (Freedman et al., 1995) pokazuju da majke izveštavaju da im zaposlenje daje predah od obaveza vezanih za podizanje dece. Erickson Warfield (Erickson Warfield, 2001) smatra da zaposlenost može biti kako izvor stresa, tako i zaštita od stresa, zavisno od individualnih i drugih faktora. Istraživanje (Olsson & Hwang, 2001) je pokazalo da socio-ekonomski status porodice nije u vezi s depresivnošću roditelja ni dece s ometenošću, ni dece iz kontrolne grupe,

kao i da u pogledu nekih indikatora socio-ekonomskog statusa (veličina kuće/stana merena brojem soba) postoji i negativna korelacija.

Autori Vejsen i saradnici (Veisson et al., 1996, prema Veisson, 1999) ispitali su vezu nekih demografskih i drugih karakteristika i depresivnosti roditelja dece s ometenošću. Oni su utvrdili da su stariji roditelji dece s ometenošću depresivniji od mladih, da su roditelji koji su nezadovoljniji brakom depresivniji od onih koji su zadovoljni, da su niže obrazovani očevi depresivniji od više obrazovanih itd.

Autori Reš i saradnici (Resch et al., 2012) smatraju da demografske karakteristike i karakteristike ometenosti deteta nisu najbolji indikatori rizika od depresije kod roditelja, već ističu značaj porodičnog zadovoljstva, sposobnost rešavanja problema, fizičko zdravlje i procenu izloženosti stresu za pojavu depresije kod roditelja dece s ometenošću. Grin (Green, 2007) naglašava značaj stresa vezanog za objektivna (npr. finansijska), a ne subjektivna, emocionalna opterećenja majki, dok Reš i saradnici (Resch et al., 2010) naglašavaju značaj pristupa informacijama i servisima, finansijskih barijera, uključenosti škole koju deca pohađaju i zajednice i socijalne podrške.

Istraživači uglavnom povezuju nalaze o povećanom nivou depresivnosti kod roditelja dece s ometenošću sa povećanim stresom pod kojim se oni nalaze zbog specifičnih visokih zahteva koje nameće odgajanje ove dece (Olsson & Hwang, 2001). Mnoga istraživanja pokazuju povećan nivo stresa kod roditelja dece s ometenošću (npr. Parish et al., 2008), pa time i potrebu za profesionalnom podrškom, mada nalazi istraživanja nisu jednoznačni. Ipak, zbog činjenice da su roditelji pod izrazitim rizikom da budu pod stresom, što negativno utiče i na dete s ometenošću i na celokupno funkcionisanje porodice (Plant & Sanders, 2007), mnoge države kao prioritete svoje zdravstvene politike stavljaju koncipiranje pomoći neformalnim odgajateljima kao što su roditelji (Talley & Crews, 2007). Alsem i saradnici (Alsem et al., 2017) ispitali su načine na koje roditelji dece s ometenošću stižu odgovore o važnim pitanjima dijagnoze deteta, istakli su značaj komunikacije između profesionalaca i roditelja i značaj znanja stečenog na iskustvu. U literaturi se navodi efikasnost različitih programa pružanja pomoći roditeljima dece s ometenošću. Ashori i saradnici (Ashori et al., 2019) navode efikasnost programa namenjenog majkama dece s intelektualnom ometenošću koji doprinosi smanjenju somatskih tegoba, depresivnosti, anksioznosti i podsticanju mentalnog zdravlja majki. Ove inicijative, na posredan ili neposredan način, utiču i na smanjenje rizika od razvoja psihopatoloških tendencija, pa tako i depresije kod roditelja dece s ometenošću.

Dostupnost profesionalne i socijalne podrške smanjuje rizike od pojave depresivnih reagovanja kod roditelja dece s ometenošću. Istraživanja pokazuju da je dobijanje profesionalne usluge, posebno međuljudski aspekt dobijanja pomoći od važnosti za porodice dece s ometenošću (Law et al., 2003). Percepcija i iskustvo roditelja dece s ometenošću u pogledu profesionalne podrške porodici

najснаžniji je prediktor porodičnog kvaliteta života (Davis & Gavidia-Payne, 2009). Roditelji deteta s ometenošću imaju smanjeno zadovoljstvo u odnosu na roditelje dece bez ometenosti u pogledu svih ispitivanih indikatora, od kojih su neki: finansijsko stanje, socijalna podrška, slobodno vreme, uključenost u zajednicu, duhovne i kulturne vrednosti (Brown et al., 2006).

Diskusija

Pregled istraživačke prakse i analiza nalaza koji su prikazani pokazuje da nije moguće dati jednostavan odgovor na pitanje da li su roditelji dece s ometenošću depresivniji od roditelja dece bez ometenosti. Najmarkantnija činjenica na koju ukazuju istraživanja, o nekonzistentnim rezultatima u pogledu prisutnosti depresije, može biti tumačena većim brojem metodoloških razloga. Ove razlike u nalazima studija u najvećoj meri mogu se objasniti različitim definisanjem depresije i različitim instrumentima koji su bili upotrebljavani u studijama (Dimoski i Radovanović, 2017). U slabosti metodološkog pristupa ovoj temi spada i činjenica da se istraživanja često sprovode na malim uzorcima (Olsson & Hwang, 2001). Na primer, istraživanje koja daju rezultate o izrazito visokim procentima depresije kod roditelja dece s ometenošću (Bitsika & Sharpley, 2004) sprovedeno je na 107 ispitanika, a druga studija (Bitsika et al., 2013) na 73 majke i 35 očeva. U pitanja od metodološke važnosti spada i pitanje u kom periodu tretmana ometenosti deteta (neposredno nakon saznavanja dijagnoze, tokom tretmana ili u nekom drugom periodu) je procenjivana depresivnost roditelja, s obzirom na to da se sa protokom tretmana povećavaju adaptabilni kapaciteti roditelja, a time i afektivni odgovori postaju manje negativni. Visok procenat (75%) roditelja dece s ometenošću slaže se da se vremenom njihove početne negativne reakcije i osećanja transformišu u pozitivna i optimistička osećanja ljubavi, sreće, prihvatanja, kao i snagu da se prati razvoj deteta s ometenošću (Warfield et al., 1999). Studije depresivnosti roditelja dece s ometenošću uglavnom ne izveštavaju da li su se kontrolisale varijable vezane za tretman ometenosti.

Tragajući za uzrocima povišenih nivoa depresivnosti, treba uzeti u obzir činjenicu da je depresivnost roditelja dece s ometenošću, kao i svaka druga psihopatološka kategorija, multifaktorski determinisana, te da bi istraživanja trebalo sistematizovati i usmeriti na veći broj korelacionih varijabli, od kojih bi neke nužno trebalo da se tiču ličnosti roditelja. Istraživanja nisu bila mnogo usmerena na vezu depresivnosti i crta ličnosti roditelja dece s ometenošću. Neka su pokazala da izgleda da nema značajnih razlika u karakteristikama ličnosti između roditelja dece s ometenošću i bez ometenosti (Glidden et al., 2010; Lawenius & Veisson, 1996). Istraživanja novijeg datuma koriste instrumente koji su u najvećoj meri u upotrebi za ispitivanja dimenzija ličnosti (npr. NEO Five Factors Inventory, NEO-FFI) radi procene prisustva određenih

dimenzija ličnosti kod roditelja dece s ometenošću (npr. Perez Algorta et al., 2018; Steinhausen et al., 2013; Yamada et al., 2007), ali i dalje nema jasnih odgovora o eventualnoj vezi varijabli vezanih za ličnosti i depresivnost roditelja dece s ometenošću. Kako autori Ozer i Benet-Martinez komentarišu (Ozer & Benet-Martinez, 2006), ljudsko ponašanje je determinisano ličnošću i zavisi od emocionalnog stanja i socijalne i sredinske situacije u kojoj se individua nalazi, a ovo se odnosi i na roditelje dece s ometenošću.

S ovim u vezi treba tumačiti polne razlike o prisustvu depresije kod majki i očeva dece s ometenošću. One su u skladu sa nalazima o polnim razlikama o prisustvu depresije u opštoj populaciji (Goodman & Garber, 2017; Brody et al., 2018). Moguće je da je depresija kod majki dece s ometenošću u većoj meri vezana za činjenicu da su žene, generalno gledano, sklonije depresivnom reagovanju od muškaraca nego što to mnoga istraživanja impliciraju, npr. ona koja se bave vezom s demografskim karakteristikama i zaposlenjem majke autora Fridmana i saradnika i Vokera i saradnika (Freedman et al., 1995; Walker et al., 1989). Drugim rečima, fokus u razumevanju depresije kod roditelja dece s ometenošću i polna distribucija depresije ne mora se tražiti samo u prisustvu varijabli vezanih za ometenost deteta.

Nalazi o vezi depresivnosti roditelja dece s ometenošću i karakteristikama ponašanja, temperamenta i drugim specifičnostima ometenosti njihovog deteta (Abbeduto et al., 2004; Rezendes & Scarpa, 2011; Stoneman, 2007) vodi pretpostavci da depresivnost roditelja dece s ometenošću zapravo ima veze sa složenim i dugotrajnim angažmanima roditelja (Green, 2007), onima koji su neophodni zbog potpune ili visoke zavisnosti dece od roditelja, što bi naredna istraživanja trebalo da ispituju. Roditelji dece s ometenošću prolaze kroz relativno istovetne uslove suočavanja s ometenošću deteta i stresom koji prati roditeljstvo (Coetzee et al., 2018), proces kroz koji roditelji dece bez ometenosti uglavnom prolaze spontano i bez teškoća. Istraživanja ukazuju na pozitivne efekte rane i adekvatne profesionalne pomoći na funkcionisanje porodica dece s ometenošću (Coogle & Hanline, 2016; Crais et al., 2006), a tako posredno i na smanjenje rizika od pojave depresivnosti. Intervencije usmerene na porodični sistem imaju direktni uticaj na osećanje samocenjenja i blagostanja (što jesu protektori koji sprečavaju razvoj depresivnosti), a ova osećanja podstiču interakciju roditelj–dete s ometenošću i pozitivno utiču na ishode detetovog razvoja (Trivette et al., 2010).

Autori u istraživačkoj praksi koja se bavi roditeljima dece s ometenošću, ali i autori u oblasti prakse rehabilitacije, postepeno menjaju perspektivu gledanja na problem. Tako, na primer, Grin (Green, 2007) smatra da patologiziranje i na taj način obeshrabrivanje roditelja da nađu benefite u tome što imaju dete s ometenošću stvara potencijalno veliki problem za njih. Istraživanja impliciraju da funkcionisanje roditelja i porodice nije direktna posledica ometenosti deteta *per se* (Dimoski i Radovanović, 2017). Naglasak se sve češće stavlja na

činjenicu da razumevanje pozitivnih, ali i negativnih uticaja koje ostavlja npr. intelektualna ometenost deteta, treba da donese uravnoteženi pogled na porodicu i invalidnost (Blacher & Baker, 2007). Međutim, iako novija istraživanja donose optimistične nalaze o adaptaciji, osećanju zadovoljavajućeg kvaliteta životom, odsustvu depresivnosti i anksioznosti (Crnic et al., 2017), ipak stoji činjenica da su, bar za izvestan broj roditelja dece s ometenošću, povećani rizici od pojave depresije, anksioznosti, mentalnih ili somatskih bolesti (Weiss, 2002). U tom smislu istraživanja depresivnosti roditelja, posebno majki, treba da daju preporuke za praksu koje bi se ticale kreiranja systemske psihološke podrške ili čak psihoterapije za majke već od ranog uzrasta deteta (Dimoski, 2018).

Zaključak

Istraživanja daju vredne nalaze koji argumentuju da su roditelji kod kojih su prisutni viši nivoi depresije manji deo ove populacije. U pitanju su pre majke nego očevi, a iz grupe majki, u visokom procentu samohrane majke. Ostale demografske karakteristike (materijalno stanje, zaposlenost, obrazovanje) nisu sistematski ispitivane, a dosadašnji rezultati ne daju jasne deskripcije. Prilično usaglašeno, istraživanja potvrđuju da tip i intenzitet ometenosti i njenih simptoma, odnosno karakteristike funkcionisanja deteta, a naročito prisustvo značajnih bihevioralnih problema, doprinosti razvoju depresivnosti. Ovo je logičan nalaz s obzirom na to da tipovi ometenosti (koji podrazumevaju npr. manju samostalnost deteta, smanjenu sposobnost komunikacije, smanjene intelektualne sposobnosti, izražene bihevioralne probleme itd.) iziskuju veće zahteve koji se stavljaju pred roditelja, dugotrajnije dnevne angažmane i značajnije ekonomske resurse.

Pregled literature o prisustvu depresije kod roditelja dece s ometenošću, sa uvidom u istraživanja o korelatima ove psihopatološke tendencije podstičajan je na bar dva načina. Prvo, nekonzistentnost istraživačkih nalaza trebalo bi da bude apel i smernica za poboljšanje metodoloških pristupa izučavanju, sa preispitivanjem mogućnosti korišćenja i kvalitativnog uz kvantitativni pristup. Potrebno je unaprediti i uvesti sistematski pristup u izučavanje šireg opsega varijabli. Naročit akcenat trebalo bi staviti na varijable koje se tiču ličnosti i neposrednih uslova psihološkog funkcinisanja roditelja. Drugo, značaj i podsticajnost ove teme ogleđa se i u sferi prakse psihologije ometenosti i rehabilitacije dece s ometenošću, polju u kojem su nalazi o depresiji roditelja višestuko vredni. S obzirom na to da je dobro empirijski argumentovano da depresija i majki i očeva generalno gledano ima negativno dejstvo na razne aspekte mentalnog zdravlja deteta (Beardslee et al., 1998; Connell & Goodman, 2002; Hanington et al., 2010; Kane & Garber, 2004), potrebno je da profesionalna podrška roditeljima dece s ometenošću bude usmerena i na smanjenje njihove depresije (tamo gde je ona identifikovana). Smanjenje depresije imalo bi dvostruko pozitivno dejstvo, i na roditelje dece sa ometenošću i na njihovu decu.

Literatura

- Abbeduto, L., Seltzer, M. M., Shattuck, P., Krauss, M. W., Orsmond, G., & Murphey, M. (2004). Psychological well-being and coping in mothers of youths with autism, Down syndrome, or fragile X syndrome. *American Journal of Mental Retardation*, 109(3), 237-254.
- Al-Farsi, O. A., Al-Farsi, Y. M., Al-Sharbati, M. M., & Al-Adawi, S. (2016). Stress, anxiety, and depression among parents of children with autism spectrum disorder in Oman: A case-control study. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 12, 1943-1957. <https://doi.org/10.2147/NDT.S107103>
- Alsem, M. W., Ausems, F., Verhoef, M., Jongmans, M. J., Meily-Visser, J. M. A., & Ketelaar, M. (2017). Information seeking by parents of children with physical disabilities: An exploratory qualitative study. *Research in Developmental Disabilities*, 60, 125-134. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2016.11.015>
- Andersson, E. (1993). Depression and anxiety in families with a mentally handicapped child. *International Journal of Rehabilitation Research*, 16(2), 165-170.
- Ashori, M., Norouzi, G., & Jalil-Abkenar, S. S. (2019). The effect of positive parenting program on mental health in mothers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disabilities*, 23(3), 385-396. <https://doi.org/10.1177/1744629518824899>
- Beardslee, W. R., Versage, E. M., & Gladstone, T. R. (1998). Children of affectively ill parents: A review of the past 10 years. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 37(11), 1134-1141. doi.org/10.1097/00004583-199811000-00012
- Benson, P. R. (2006). The impact of child symptom severity on depressed mood among parents of children with ASD: The mediating role of stress proliferation. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36(5), 685-695. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0112-3>
- Bitsika, V., & Sharpley, C. F. (2004). Stress, anxiety and depression among parents of children with autism spectrum disorder. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 14(2), 151-161. <https://doi.org/10.1017/S1037291100002466>
- Bitsika, V., Sharpley, C. F., & Bell, R. (2013). The buffering effect of resilience upon stress, anxiety and depression in parents of a child with an autism spectrum disorder. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 25(5), 533-543. <https://doi.org/10.1007/s10882-013-9333-5>
- Blacher, J., & Baker, B. L. (2007). Positive impact of intellectual disability on families. *American Journal on Mental Retardation*, 112(5), 330-348. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2007\)112\[0330:PIOIDO\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2007)112[0330:PIOIDO]2.0.CO;2)
- Blacher, J., Lopez, S., Shapiro, J., & Fusco, J. (1997). Contributions to depression in Latina mothers with and without children with retardation: Implications for caregiving. *Family Relations*, 46(4), 325-334. <https://doi.org/10.2307/585093>
- Bristol, M., Gallagher, J., & Schopler, E. (1988). Mothers and fathers of young developmentally disabled and nondisabled boys: Adaptation and spousal support. *Developmental Psychology*, 24, 441-451. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.3.441>
- Brock, S. A. M. (2017). *The experiences of women who mother children with disabilities: Maternity, relationality, subjectivity* [Doctoral dissertation, University of Sydney]. Sydney eScholarship Repository. https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/handle/2123/16947/BROCK_sam_thesis.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Brody, D. J., Pratt, L. A., & Hughes, J. P. (2018). *Prevalence of depression among adults aged 20 and over: United States, 2013-2016*. US Department of Health and Human

- Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics.
- Brown, I., Brown, R. I., Baum, N. T., Isaacs, B. J., Myerscough, T., Neikrug, S., Roth, D., Shearer, J., & Wang, M. (2006). *Family Quality of Life Survey: Main caregivers of people with intellectual or developmental disabilities*. Surrey Place Centre.
- Buck, J. N. (1950). The use of the House-Tree-Person test in a case of marital discord. *Journal of Projective Techniques, 14*(4), 405-434. <https://doi.org/10.1080/08853126.1950.10380343>
- Chouhan, S. C., Singh, P., & Kumar, S. (2016). A comparative study of anxiety and depressive symptoms among parents of mentally retarded children. *Journal of Well Being, 10*(2), 17-28.
- Clarke D., Beck A., & Alford, B. A. (1999). *Scientific foundations of cognitive theory and therapy of depression*. John Wiley & Sons.
- Claudia, S., & Sandu, M. L. (2020). Anxiety and depression in parents of disabled children. *Technium Social Sciences Journal, 3*(1), 141-150.
- Coetzee, O., Adnams, C., & Swartz, L. (2018). A psychodynamic understanding of parental stress among parents of children with learning and developmental disability and behaviours that challenge. *Psychodynamic Practice, 24*(4), 334-345. <https://doi.org/10.1080/14753634.2018.1526106>
- Cohrs, A. C., & Leslie, D. L. (2017). Depression in parents of children diagnosed with autism spectrum disorder: A claims-based analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 47*(5), 1416-1422. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3063-y>
- Comstock, G. W., & Helsing, K. J. (1977). Symptoms in depression in two communities. *Psychological Medicine, 6*(4), 551-563. <https://doi.org/10.1017/S0033291700018171>
- Connell, A. M., & Goodman, S. H. (2002). The association between psychopathology in fathers versus mothers and children's internalizing and externalizing behavior problems: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 128*(5), 746-773. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.5.746>
- Coogle, C. G., & Hanline, M. F. (2016). An exploratory study of family-centred help-giving practices in early intervention: Families of young children with autism spectrum disorder. *Child and Family Social Work, 21*(2), 249-260. <https://doi.org/10.1111/cfs.12148>
- Coughlin, M. B., & Sethares, K. A. (2017). Chronic sorrow in parents of children with a chronic illness or disability: An integrative literature review. *Journal of Pediatric Nursing, 37*, 108-116. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2017.06.011>
- Crais, E. R., Roy, V. P., & Free, K. (2006). Parents' and professionals' perceptions of the implementation of family-centered practices in child assessments. *American Journal of Speech-Language Pathology, 15*(1), 365-377. [https://doi.org/10.1044/1058-0360\(2006/034\)](https://doi.org/10.1044/1058-0360(2006/034))
- Crnic, K. A., Neece, C. L., McIntyre, L. L., Blacher, J., & Baker, B. L. (2017). Intellectual disability and developmental risk: Promoting intervention to improve child and family well-being. *Child Development, 88*(2), 436-445. <https://doi.org/10.1111/cdev.12740>
- Cummings, C. T., Bayley, H. C., & Rie, H. E. (1966). Effects of the child's deficiency on the mother: A study of mothers of mentally retarded, chronically ill and neurotic children. *American Journal of Orthopsychiatry, 36*(4), 595-608. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1966.tb02311.x>
- Cummins, R. A., Hughes, J., Tomy, A., Gibson, A., Woerner, J., & Lai, L. (2007). *The wellbeing of Australians: Carer health and wellbeing*. Deakin University.

- Davis, K., & Gavidia-Payne, S. (2009). The impact of child, family, and professional support characteristics on the quality of life in families of young children with disabilities. *Journal of Intellectual and Developmental Disability, 34*(2), 153-162. doi.org/10.1080/13668250902874608
- Derry, H. M., Padin, A. C., Kuo, J. L., Hughes, S., & Kiecolt-Glaser, J. K. (2015). Sex differences in depression: Does inflammation play a role?. *Current Psychiatry Reports, 17*(10), Article 78. https://doi.org/10.1007/s11920-015-0618-5
- Dimoski, S. (2012). Osobenosti rada sa osobama sa ometenošću i njihovim porodicama. U B. Ćorić (Ur.), *Psihijatrija i psihoterapija u između humanosti, neutralnosti i profesionalnost* (str. 185-193). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Dimoski, S. (2015). Uloga roditelja u tretmanu dece sa razvojnim govorno-jezičkim poremećajima. U N. Milošević (Ur.), *Govorno-jezički poremećaji razvojnog doba* (str. 185-193). Udruženje logopeda Srbije.
- Dimoski, S. (2018). Psihosocijalni aspekti oštećenja sluha kod dece oštećenog sluha. U N. Labović, i R. Matić (Ur.), *Poremećaji govora, glasa i sluha u detinjstvu* (str. 34-47). Udruženje logopeda Srbije.
- Dimoski, S., i Radovanović, V. (2017). Roditelji i porodica deteta sa ometenošću kao faktor uspešnosti rane intervencije. U M. Filipović, i B. Brojčin (Ur.), *Intervencije u ranom detinjstvu: U susret ispunjavanju ciljeva održivog razvoja novog milenijuma* (str. 467-489). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Evropska asocijacija za rane intervencije, Evropsko udruženje pružalaca usluga osobama sa invaliditetom.
- Doğan, M. (2010). Comparison of parents of children with and without hearing loss in terms of stress, depression and trait anxiety. *International Journal of Early Childhood Special Education, 2*(3), 247-252.
- Dragojević, N., i Milačić-Vidojević, I. (2011). Razlike u vulnerabilnosti majki i očeva dece s ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija, 10*(4), 573-593.
- Dumas, J. E., Wolf, L. C., Fisman, S. N., & Culligan, A. (1991). Parenting stress, child behavior problems, and dysphoria in parents of children with autism, Down syndrom, behavior disorders, and normal development. *Exceptionality, 2*(2), 97-110. https://doi.org/10.1080/09362839109524770
- Dunst, C. J., Hamby, D. W., & Brookfield, J. (2007). Modeling the effects of early childhood intervention variables on parent and family well-being. *Journal of Applied Quantitative Methods, 2*(3), 268-288.
- Emerson, E. (2003). Mothers of children and adolescents with intellectual disability: Social and economic situation, mental health status, and the self-assessed social and psychological impact of the child's difficulties. *Journal of Intellectual Disability Research, 47*(4-5), 385-399. https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2003.00498.x
- Erickson Warfield, M. (2001). Employment, parenting, and well-being among mothers of children with disabilities. *Mental Retardation, 39*(4), 297-309. https://doi.org/10.1352/0047-6765(2001)039<0297:EPAWBA>2.0.CO;2
- Ertel, K. A., Rich-Edwards, J. W., & Koenen, K. C. (2011). Maternal depression in the United States: Nationally representative rates and risks. *Journal of Women's Health, 20*(11), 1609-1617. https://doi.org/10.1089/jwh.2010.2657
- Feldman, M., McDonald, L., Serbin, L., Stack, D., Secco, M. L., & Yu, C. T. (2007). Predictors of depressive symptoms in primary caregivers of young children with or at risk for developmental delay. *Journal of Intellectual Disability Research, 51*(8), 606-619. https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00941.x

- Floyd, F. J., & Gallagher, E. M. (1997). Parental stress, care demands, and the use of support services for school-age children with disabilities and behavior problems. *Family Relations*, 46(4), 359-371. <https://doi.org/10.2307/585096>
- Freedman, R. I., Litchfield, L. C., & Warfield, M. E. (1995). Balancing work and family: Perspectives of parents of children with developmental disabilities. *Families in Society*, 76(8), 507-514. <https://doi.org/10.1177/104438949507600807>
- Gallagher, S., & Hannigan, A. (2014). Depression and chronic health conditions in parents of children with and without developmental disabilities: The growing up in Ireland cohort study. *Research in Developmental Disabilities*, 35(2), 448-454. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.11.029>
- Glidden, L. M., & Schoolcraft, S. A. (2003). Depression: Its trajectory and correlates in mothers rearing children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 250-263. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2003.00487.x>
- Glidden, L. M., Bamberger, K. T., Turek, K. C., & Hill, K. L. (2010). Predicting mother/father-child interactions: Parental personality and well-being, socioeconomic variables and child disability status. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 23(1), 3-13. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2009.00549.x>
- Goodman, S. H., & Garber, J. (2017). Evidence-based interventions for depressed mothers and their young children. *Child Development*, 88(2), 368-377. <https://doi.org/10.1111/cdev.12732>
- Goodman, S. H., Rouse, M. H., Connell, A. M., Broth, M. R., Hall, C. M., & Heyward, D. (2011). Maternal depression and child psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14(1), 1-27. <https://doi.org/10.1007/s10567-010-0080-1>
- Gowen, J. W., Johnson-Martin, N., Goldman, B. D., & Appelbaum, M. (1989). Feelings of depression and parenting competence of mothers of handicapped and nonhandicapped infants: A longitudinal study. *American Journal on Mental Retardation*, 94(3), 259-271.
- Gray, D. E., & Holden, W. J. (1992). Psycho-social well-being among parents of children with autism. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 18(2), 83-93. <https://doi.org/10.1080/07263869200034841>
- Green, S. E. (2007). „We're tired, not sad”: Benefits and burdens of mothering a child with a disability. *Social Science and Medicine*, 64(1), 150-163. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.08.025>
- Hammen, C., Burge, D., Hamilton, E. B., & Adrian, C. (1990). Longitudinal study of diagnoses in children of women with unipolar and bipolar affective disorder. *Archives of General Psychiatry*, 47(12), 1112-1117. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1990.01810240032006>
- Hanington, L., Ramchandani, P., & Stein, A. (2010). Parental depression and child temperament: Assessing child to parent effects in a longitudinal population study. *Infant Behavior and Development*, 33(1), 88-95. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2009.11.004>
- Hodge, D., Hoffman, C. D., & Sweeney, D. P. (2011). Increased psychopathology in parents of children with autism: Genetic liability or burden of caregiving?. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 23(3), 227-239. <https://doi.org/10.1007/s10882-010-9218-9>
- Holroyd, J., & McArthur, D. (1976). Mental retardation and stress on the parents: A contrast between Down's syndrome and childhood autism. *American Journal of Mental Deficiency*, 80(4), 431-436. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2004\)109<237:PWACIM>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2004)109<237:PWACIM>2.0.CO;2)

- Ireys, H. T., & Silver, E. J. (1996). Perception of the impact of a child's chronic illness: Does it predict maternal mental health? *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics, 17*(2), 77-83. <https://doi.org/10.1097/00004703-199604000-00002>
- Kane, P. P., & Garber, J. (2004). The relation between fathers' depression and children's externalizing and internalizing symptoms and conflict: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review, 24*(3), 339-360. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.03.004>
- Kessler, R. C., McGonagle, K. A., Swartz, M., Blazer, D. G., & Nelson, C. B. (1993). Sex and depression in the National Comorbidity Survey I: Lifetime prevalence, chronicity and recurrence. *Journal Affective Disorder, 29*, 85-96. [https://doi.org/10.1016/0165-0327\(93\)90026-G](https://doi.org/10.1016/0165-0327(93)90026-G)
- Lambrenos, K., Weindling, A. M., Calam, R., & Cox, A. D. (1996). The effect of a child's disability on mother's mental health. *Archives of Disease in Childhood, 74*(2), 115-120. <https://doi.org/10.1136/adc.74.2.115>
- Law, M., Hanna, S., King, G., Hurley, P., King, S., Kertoy, M., & Rosenbaum, P. (2003). Factors affecting family-centred service delivery for children with disabilities. *Child: Care, Health and Development, 29*(5), 357-366. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2214.2003.00351.x>
- Lawenius, M., & Veissou, M. (1996). Personality and self-esteem in parents of disabled children: A comparison between Estonia and Sweden. *Social Behavior and Personality, 24*(2), 195-204.
- Lieb, R., Isensee, B., Höfler, M., Pfister, H., & Wittchen, H. U. (2002). Parental major depression and the risk of depression and other mental disorders in offspring: A prospective-longitudinal community study. *Archives of General Psychiatry, 59*(4), 365-374. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.59.4.365>
- Luijckx, J., Van der Putten, A. A. J., & Vlaskamp, C. (2017). Time use of parents raising children with severe or profound intellectual and multiple disabilities. *Child: Care, Health and Development, 43*(4), 518-526. <https://doi.org/10.1111/cch.12446>
- Marquis, S. M., McGrail, K., & Hayes, M. V. (2020). Mental health outcomes among parents of a child who has a developmental disability: Comparing different types of developmental disability. *Disability and Health Journal, 13*(2), Article 100874. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2019.100874>
- Martins, C., & Gaffan, E. A. (2000). Effects of early maternal depression on patterns of infant-mother attachment: A meta-analytic investigation. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 41*(6), 737-746. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00661>
- Mencap. (2001). *Summary of No Ordinary Life: The support needs of families caring for children and adults with profound and multiple learning disabilities*. Mencap.
- Montes, G., & Halterman, J. S. (2007). Psychological functioning and coping among mothers of children with autism: A population-based study. *Pediatrics, 119*(5), e1040-e1046. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-2819>
- Murray, L., Fiori-Cowley, A., Hooper, R., & Cooper, P. (1996). The impact of postnatal depression and associated adversity on early mother-infant interactions and later infant outcome. *Child Development, 67*(5), 2512-2526. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01871.x>
- Nolen-Hoeksema, S. (1990). *Sex differences in depression*. Stanford University Press.
- Olshansky, S. (1962). Chronic sorrow: A response to having a mentally defective child. *Social Casework, 43*(4), 190-193. <https://doi.org/10.1177/104438946204300404>

- Olsson, M. B., & Hwang, C. P. (2001). Depression in mothers and fathers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 45*(6), 535-543. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00372.x>
- Ozer, D. J., & Benet-Martinez, V. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annual Review of Psychology, 57*, 401-421. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190127>
- Parish, S. L., Rose, R. A., Grinstein-Weiss, M., Richman, E. L., & Andrews, M. E. (2008). Material hardship in US families raising children with disabilities. *Exceptional Children, 75*(1), 71-92. <https://doi.org/10.1177/001440290807500104>
- Park, E. Y., & Nam, S. J. (2019). Time burden of caring and depression among parents of individuals with cerebral palsy. *Disability and Rehabilitation, 41*(13), 1508-1513. <https://doi.org/10.1080/09638288.2018.1432705>
- Pelchat, D., Lefebvre, H., & Perreault, M. (2003). Differences and similarities between mothers' and fathers' experiences of parenting a child with a disability. *Journal of Child Health Care, 7*(4), 231-247. <https://doi.org/10.1177/13674935030074001>
- Perez Algorta, G., Kragh, C. A., Arnold, L. E., Molina, B. S. G., Hinshaw, S. P., Swanson, J. M., Hechtman, L., Copley, L. M., Lowe, M., & Jensen, P. S. (2018). Maternal ADHD symptoms, personality, and parenting stress: Differences between mothers of children with ADHD and mothers of comparison children. *Journal of Attention Disorders, 22*(13), 1266-1277. <https://doi.org/10.1177/1087054714561290>
- Plant, K. M., & Sanders, M. R. (2007). Predictors of caregiver stress in families of preschool-aged children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research, 51*(2), 109-124. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00829.x>
- Ramchandani, P., Stein, A., Evans, J., O'Connor, T. G., & ALSPAC Study Team. (2005). Paternal depression in the postnatal period and child development: a prospective population study. *The Lancet, 365*(9478), 2201-2205. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)66778-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)66778-5)
- Resch, J. A., Elliott, T. R., & Benz, M. R. (2012). Depression among parents of children with disabilities. *Families, Systems, & Health, 30*(4), 291-312. <https://doi.org/10.1037/a0030366>
- Resch, J. A., Mireles, G., Benz, M. R., Grenwelge, C., Peterson, R., & Zhang, D. (2010). Giving parents a voice: A qualitative study of the challenges experienced by parents of children with disabilities. *Rehabilitation Psychology, 55*(2), 139-150. <https://doi.org/10.1037/a0019473>
- Rezendes, D. L., & Scarpa, A. (2011). Associations between parental anxiety/depression and child behavior problems related to autism spectrum disorders: The roles of parenting stress and parenting self-efficacy. *Autism Research and Treatment, 2011*, Article 395190. <https://doi.org/10.1155/2011/395190>
- Rogers, M. L., & Hogan, D. P. (2003). Family life with children with disabilities: The key role of rehabilitation. *Journal of Marriage and Family, 65*(4), 818-833. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00818.x>
- Sanders, J. L., & Morgan, S. B. (1997). Family stress and adjustment as perceived by parents of children with autism or Down syndrome: Implications for intervention. *Child & Family Behavior Therapy, 19*(4), 15-32. https://doi.org/10.1300/J019v19n04_02
- Scott, B. S., Atkinson, L., Minton, H. L., & Bowman, T. (1997). Psychological distress of parents of infants with Down syndrome. *American Journal on Mental Retardation, 102*(2), 161-171. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(1997\)102<0161:PDOPOI>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(1997)102<0161:PDOPOI>2.0.CO;2)

- Seidler, Z. E. (2019). *The Man Island Project: Engaging men in mental health treatment for depression*. [Doctoral dissertation, University of Sydney]. Sydney eScholarship repository. <https://hdl.handle.net/2123/21342>
- Singer, G. H. (2006). Meta-analysis of comparative studies of depression in mothers of children with and without developmental disabilities. *American Journal of Mental Retardation*, *111*(3), 155-169. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2006\)111\[155:MOC SOD\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2006)111[155:MOC SOD]2.0.CO;2)
- Sohr-Preston, S. L., & Scaramella, L. V. (2006). Implications of timing of maternal depressive symptoms for early cognitive and language development. *Clinical Child and Family Psychology Review*, *9*(1), 65-83. <https://doi.org/10.1007/s10567-006-0004-2>
- Solnit, A. J., & Stark, M. H. (1961). Mourning and the birth of a defective child. *The Psychoanalytic Study of the Child*, *16*(1), 523-537. <https://doi.org/10.1080/00797308.1961.11823222>
- Steinhausen, H. C., Göllner, J., Brandeis, D., Müller, U. C., Valko, L., & Drechsler, R. (2013). Psychopathology and personality in parents of children with ADHD. *Journal of Attention Disorders*, *17*(1), 38-46. <https://doi.org/10.1177/1087054711427562>
- Stoneman, Z. (2007). Examining the Down syndrome advantage: Mothers and fathers of young children with disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, *51*(12), 1006-1017. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2007.01012.x>
- Tabassum, R. A. B. I. A., & Mohsin, N. A. E. E. M. (2013). Depression and anxiety among parents of children with disabilities: A case study from developing world. *International Journal of Environment, Ecology, Family and Urban Studies*, *3*(5), 33-40.
- Tadema, A. C., & Vlaskamp, C. (2010). The time and effort in taking care for children with profound intellectual and multiple disabilities: A study on care load and support. *British Journal of Learning Disabilities*, *38*(1), 41-48. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2009.00561.x>
- Tak, N. K., Mahawer, B. K., Sushil, C. S., & Sanadhya, R. (2018). Prevalence of psychiatric morbidity among parents of children with intellectual disability. *Industrial Psychiatry Journal*, *27*(2), 197-200. https://doi.org/10.4103/ipj.ipj_39_18
- Talley, R. C., & Crews, J. E. (2007). Framing the public health of caregiving. *American Journal of Public Health*, *97*(2), 224-228. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2004.059337>
- Trivette, C. M., Dunst, C. J., & Hamby, D. W. (2010). Influences of family-systems intervention practices on parent-child interactions and child development. *Topics in Early Childhood Special Education*, *30*(1), 3-19. <https://doi.org/10.1177/0271121410364250>
- Uskun, E., & Gundogar, D. (2010). The levels of stress, depression and anxiety of parents of disabled children in Turkey. *Disability and Rehabilitation*, *32*(23), 1917-1927. <https://doi.org/10.3109/09638281003763804>
- Van Riper, M., Ryff, C., & Pridham, K. (1992). Parental and family well-being in families of children with down syndrome: A comparative study. *Research in Nursing & Health*, *15*(3), 227-235. <https://doi.org/10.1002/nur.4770150309>
- Veisson, M. (1999). Depression symptoms and emotional states in parents of disabled and non-disabled children. *Social Behavior and Personality*, *27*(2), 87-97. <https://doi.org/10.2224/sbp.1999.27.1.87>
- Walker, L. S., Ortiz-Valdes, J. A., & Newbrough, J. R. (1989). The role of maternal employment and depression in the psychological adjustment of chronically ill, mentally retarded and well children. *Journal of Pediatric Psychology*, *14*(3), 357-370. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/14.3.357>
- Warfield, M. E., Krauss, M. W., Hauser-Cram, P., Upshur, C. C., & Shonkoff, J. P. (1999). Adaptation during early childhood among mothers of children with

- disabilities. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 20(1), 9-16. <https://doi.org/10.1097/00004703-199902000-00002>
- Weiss, M. J. (2002). Hardiness and social support as predictors of stress in mothers of typical children, children with autism, and children with mental retardation. *Autism*, 6(1), 115-130. <https://doi.org/10.1177/1362361302006001009>
- Weissman, M. M., & Klerman, G. L. (1977). Sex differences and the epidemiology of depression. *Archives of General Psychiatry*, 34(1), 98-114. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1977.01770130100011>
- Weissman, M. M., Bland, R. C., Canino, G. J., Faravelli, C., Greenwald, S., Hwu, H-G., Joyce, P. R., Karam, E. G., Lee, C-K., Lellouch, J., Lépine, J-P., Newman, S. C., Rubio-Stipec, M., Wells, J. E., Wickramaratne, P. J., Wittchen, H-U., & Yeh, E-K. (1996). Cross-national epidemiology of major depression and bipolar disorder. *JAMA*, 276(4), 293-299. <https://doi:10.1001/jama.1996.03540040037030>
- Wolf, L., Noh, S., Fisman, S., & Speechley, M. (1989). Psychological effects of parenting stress on parents of autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 9(1), 157-166. <https://doi.org/10.1007/BF02212727>
- Yamada, A., Suzuki, M., Kato, M., Suzuki, M., Tanaka, S., Shindo, T., Taketani, K., Akechi, T., & Furukawa, T. A. (2007). Emotional distress and its correlates among parents of children with pervasive developmental disorders. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 61(6), 651-657. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2007.01736.x>
- Yamaoka, Y., Tamiya, N., Moriyama, Y., Sandoval Garrido, F. A., Sumazaki, R., & Noguchi, H. (2015). Mental health of parents as caregivers of children with disabilities: Based on Japanese nationwide survey. *PLoS One*, 10(12), Article e0145200. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0145200>

Depression in parents of children with disability

Sanja M. Dimoski, Aleksandra B. Grbović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade, Serbia

Introduction. Research shows that parental depression has negative effects on various spheres of children's psychophysical development. The subject of this paper is depression of parents of children with disability. Research on the presence of depression in parents of children with disability is presented, as well as research on differences in depression between fathers and mothers of children with disability, the relation between depression and the type of child's disability, and the relation of depression with demographic variables and parental support. **Objective.** This paper aims to analyze available research on the depression of parents of children with disability, the relation between depression and correlation variables, as well as to explain the research findings. The aim of the paper derives from the importance of the research subject for psychology of disability and rehabilitation. **Methods.** The method involved searching for scientific research available on relevant online search engines: Google Scholar, KoBSON, ScienceDirect. The basic search was performed on the basis of the following key words - depression and parents of children with disability. **Results.** The research analysis indicates the inconsistency of the results on the presence of depression in parents of children with disability. The paper provides findings that consistently suggest higher levels of depression in

mothers compared to fathers of children with disability. Research practice indicates a link between depression and the type of disability, i.e. depression and behavioral characteristics of children with disability. There is no systematic research on the relation between parental depression in children with disabilities and demographic variables. The availability of professional support is negatively related to the presence of depression. *Conclusion.* The inconsistency of the results on the presence of depression in parents of children with disability is, to a large extent, a consequence of methodological reasons. Reducing depression in parents of children with disability has a double positive effect - on themselves and their children.

Keywords: depression, parents of children with disability, mothers of children with disability, type of disability

PRIMLJENO: 19.04.2020.
PRIHVAĆENO: 17.07.2020.